

पुन्हा एकदा कोल्हापुरात!

(भाग २)

साठी सारांखीच लाघू नव्याची निश्चिह्नी वाढाव वाढाव वाढाव वाढाव

दादांचा आजार (गांधी) चिळम इत्यामात्र तेंडे सिरांस बऱ्याणीच

नानाचं पत्र आलं, त्याच दिवशी मुंबईची गाडी पकडली. सामान फारसं नव्हतंच. शुक्ला, दिवेकर, पाटील, 'इंडिया रेकॉर्ड कंपनी'चे मालक या सगळ्यांना 'पंथरा दिवसांत येतो' म्हणून सांगितलं, शिकवणीच्या ठिकाणीही असंच सांगितलं आणि कलकत्ता सोडलं. मी दिवेकर, पाटील, शुक्लांच्या खोलीत राहायला आलो, तेव्हाच बाबासाहेब नंद्रेकरांकडून मी ठेवलेले पैसे आणले होते. त्यांतूनच खर्च चालला होता. शिकवणीचे वीस रुपये मिळत होते. 'इंडिया रेकॉर्ड कंपनी' चे पंचाहतर रुपये मिळायला सुरुवात झाली होती, पण महिना भरला नव्हता. त्यामुळे ते हातात आलेले नव्हते. जेमतेम कोल्हापूरला जाऊन येण्यापुरते पैसे होते. खोलीचं भाडं द्यावं लागलं नव्हतं. जेवायची सोय दुपारी 'इंडिया रेकॉर्ड कंपनी'त होत होती. संध्याकाळी किंवा कधी दुपारी हॉटेलात जेवायची पाळी आली तर दिवेकर, पाटील, शुक्ला या त्रयीनं एक हॉटेल ठरखून ठेवलेलं होतं. त्या हॉटेलच्या, खाण्याचे पदार्थ आणून देणाऱ्या एका पोन्याशी त्यांनी संधान बांधलं होतं. त्यामुळे कितीही खाल्लं तरी बिल चार-पाच आण्यांपेक्षा जास्त कधीच सांगितलं जात नव्हतं. त्याचा फायदा मलाही मिळत होता. या सगळ्या गोष्टींमुळे इतके दिवस कलकत्त्यात राहूनही एवढे पैसे माझ्याजवळ शिल्लक होते. या काही महिन्यांत माझे दोन-तीन कार्यक्रम झाले होते, त्यांचेही पैसे मिळाले होते.

मी मुंबईला पोचेपर्यंत अत्यंत अस्वस्थ होतो. मुंबईला येऊन तडक नानाकडे गेलो. मी आलेला पाहून त्याला फार बरं वाटलं. त्यानं सांगितलं की, “दादाच्या आजाराचा गंभीरपणा टळला आहे, पण तू त्याला भेटून आलास, तर त्याला फार बरं वाटेल.”

मी कोल्हापूरला गेलो. दादा आजारी झाला होता, पण आता बरा होता. मला पाहिल्यावर त्याच्या डोळ्यांत पाणी आलं. मी पाच वर्षांनंतर कोल्हापुरात आलो होतो. सगळ्या जुन्या मित्रांना भेटलो. एका मित्राच्या ओळखीनं बेळगावला जाऊन एक कार्यक्रम करून आलो.

कलकत्ता सोडून दहा-बारा दिवस झाले होते. आता परत निधायला हवं होतं. दादा-वहिनींचा निरोप घेतला. निरोप घेतला हे म्हणणं खरं म्हणजे शब्दशः खरं होतं. त्यांनी निरोप दिलाच नाही. जीव तोडून ते आग्रह करत होते, “तू आता कुठं जाऊ नकोस. इथंच राहा. आम्ही तुला काही कमी पढू देणार नाही.” पण मीच त्यांचा निरोप घेतला. त्यांच्या चांगुलपणाचा अंत मला पाहायचा नक्हता. पुन्हा त्या मोहात पडायचं नक्हतं. माझं स्वतःचं स्वतंत्र आयुष्य तिथं कलकत्यात माझी वाट पाहात होतं. मी दादा-वहिनींना नमस्कार केला. पाच वर्षांपूर्वी कोल्हापूर सोडताना त्यानं मला मिठी मारली होती, तसंच त्यानं मला जवळ घेतलं. लहान मुलासारखा माझा दादा मुसमुसून रडत होता. माझी अवस्था मी कशी वर्णन करू? मी माझं मन कसं आवरलं, ते माझं मलाच माहीत.

कोल्हापूरहून मी ओगलेवाडीला शाम ओगलेला भेटायला म्हणून उतरलो. तिथं श्री. व्यंकटराव ओगले आणि श्री. अवधूतराव ओगले यांनी पुढाकार घेऊन माझा एक कार्यक्रम केला. जवळच कराड होतं. तिथं श्री. पंडितराव एकांडे नावाचे आमच्या अत्यंत घरोब्याचे असे माझ्या मोठ्या भावाचे वर्गमित्र राहात होते. ओगलेवाडीला आलो आहे तर कराडला जाऊन त्यांना भेटून यावं, म्हणून कराडला गेलो. एक दिवस राहून पुढं पुणे-मुंबई मार्गे कलकत्याला पोचायचं, असा हिशेब होता.

यशवंतरावांशी भेट

पण दुसऱ्या दिवशी सकाळी उठताच येईना. अंगात सपाटून ताप भरला होता. तशा तापातही उटून मी जायची तयारी करू लागलो, तर पंडितरावांनी मला अडवलं. ‘दोन तीन दिवस राहा, ताप उतरला म्हणजे जा’, असं त्यांनी आग्रहानं सांगितलं. मला ते मानणं भागच पडलं. त्यांनी कराडचे प्रसिद्ध वैद्य आणि ४२ च्या लळ्यातले एक झुंजार कार्यकर्ते कासेगावकर वैद्य यांना बोलावलं. त्यांनी सांगितलं की, ‘ही टायफॉइडची लक्षणं आहेत.’ त्यावर त्यांनी औषधयोजना सुरु केली. कासेगावकर वैद्य, यशवंतराव चक्हाण, पंडितराव एकांडे हे ४२ च्या लळ्यातले एकजुटीनं काम करणारे लढवय्ये, तसेच जवळचे मित्र. अकरा-बारा वर्षांपूर्वी मी दिल्लीला श्री. यशवंतराव चक्हाणांकडे श्री. मोहन रानडे यांच्या मुक्तेसंबंधी काही योजना घेऊन बोलण्यासाठी गेलो होतो. माझं काम संपल्यावर मी जायला निधालो, तेव्हा ते म्हणाले, ‘बसा हो, आपणाला कधी

निवांतपणानं बोलता येत नाही.”

त्यांनी आपल्या वैयक्तिक सचिवांना - श्री. डोंगऱ्यांना - सांगितलं की, “अर्धा तास कुणाला आत पाठवू नका.” यशवंतराव त्यावेळी परराष्ट्र व्यवहार मंत्री होते. आम्ही खूप गप्पा मारल्या. त्यांनी अगदी लहानपणापासूनचा आपला सारा इतिहास सांगितला आणि तो सांगतासांगता ते म्हणाले, “सुधीर, मी तुम्हांला केव्हापासून ओळखतो, तुम्हांला माहीत आहे? तुम्ही कराडला पंडित एकांडेकडे आजारी होतात, कासेगावकर वैद्य तुम्हांला औषध देत होते, तेव्हापासून मी तुम्हांला ओळखतो.”

मला आश्चर्य वाटलं. मी १९४१ मध्ये कोणीच नव्हतो. तसे तेही फारसे कोणी नव्हते. पण आता जेव्हा ते हिंदुस्थानचे परराष्ट्र व्यवहार मंत्री या महान पदावर गेले, तेव्हा इतकी जुनी आठवण त्यांनी ठेवली, याचं मला खरोखरीच आश्चर्य वाटलं, आनंद वाटला.

तापानं घात केला!

दोन-तीन दिवसांनंतर ताप उतरेना, तेव्हा पंडितराव एकांडे म्हणाले, “तुझ्या दादाला कोल्हापूरला तार करून त्याला बोलावून घेतो म्हणजे तो तुला कोल्हापूरला घेऊन जाईल.”

मी एकदम घावरलो. मला कोल्हापूरला जायचं नव्हतं. मला कलकत्याला जायचं होतं. मी त्यांना विनंती केली, “आणखी दोन दिवस थांबा. ताप थोडासा कमी झाला की, मी कलकत्याला जाईन. कृपा करून दादाला काही कळवू नका.” पण मी हे सांगितलं, त्याच्या दुसऱ्याच दिवशी त्यांनी दादाला तार केली. दादा धावतच आला. दोन दिवस थांबला आणि माझा ताप थोडासा कमी झाल्यावर मला सरळ कोल्हापूरला घेऊन गेला.

त्यातून मला पूर्ण बरं व्हायला पाऊण महिना लागला. कलकत्ता सोडून जवळजवळ दीड महिना होत आला होता. त्याचा व्हायचा तोच परिणाम झाला. ‘इंडिया रेकॉर्ड कंपनी’कडून पत्र आलं, “आता तुम्ही इथं यायची काही जरुरी नाही. आमची रेकॉर्डिंग झाली आहेत. पुढची रेकॉर्डिंग सहा महिन्यांनी होतील. त्यावेळी पुन्हा विचार करू.”

तो दिवस माझ्या त्या वेळपर्यंतच्या आयुष्यातला सर्वांत निराशेचा दिवस होता. इतक्या कष्टानंतर स्थिर होणारं जीवन पुन्हा उधळून गेलं होतं. मला अजून डोळ्यांसमोर दिसतंय की, या धक्क्यातून सावरण्याकरता, मी गावाबाहेरच्या विद्यापीठाच्या माळावर जाऊन कितीतरी वेळ मोठमोठ्यानं ओरडत होतो. रडत नव्हतो, नाना तन्हेचे आवाज काढून ओरडत होतो. मनात कोंडलेल्या निराशेनं छाती फुटून जाऊ नये म्हणून वेड लागलेल्या माणसासारखं ओरडत होतो. मला वेड लागू नये, म्हणून मी हे करत होतो.

पुढं काय करायचं, कळत नव्हतं. कलकत्याचा एक आधार तुटला होता. पुन्हा तिकडं जायला धीर होत नव्हता. गेलो तरी तिथं काही दिवस राहून आधाराशिवाय जगण्याइतके पैसे जवळ नव्हते. मनाशी विचार करत नुसता स्वस्थ बसून राही.

कोणाशी बोलत नव्हतो. कुठं जात नव्हतो. जणू मी कुठं नव्हतोच.

१९३६ साली कोल्हापुरातून मला बाहेर नेणाऱ्या नियतीनं तीन वर्षांनी पुन्हा मला कोल्हापुरात आणून सोडलं होतं. या तीन वर्षात मी भरपूर जग पाहिलं होतं. संकटांच्या प्रलयंकारी लाटांशी झुंज देत देत मी कलकत्यासारख्या दूर प्रदेशात कसाबसा का होईना, पण स्वतःच्या पायांवर उभा राहिलो होतो. कलकत्याची नोकरी सुटली तरी पुन्हा तिथंच जायला हवं होतं. धीर होत नव्हता तरी तेच एक ठिकाण होतं की, जिथं मी पुन्हा उभा राहू शकत होतो. मी दादाला म्हटलं, “चार-पाच दिवसांनी मी कलकत्याला जाईन.” तो काही बोलला नाही. मी कोल्हापुरात राहणार नाही, हे मात्र त्यानं ओळखलं होतं.

– कै. सुधीर फडवे

(श्री. श्रीधर फडके: यांच्या पर्वानगीने 'जगाऱ्या पाठीवर' या आत्मचरित्रातून क्रमसः)

